

ÇOCUK EDEBİYATINDA İHMAL EDİLMİŞ BİR EDEBÎ TÜR: DENEME

Namık Kemal ŞAHBAZ*

Özet

Çocukların bilişsel, dil ve sosyal gelişiminde bilgi vermeye dayalı metinler, kurgusal metinler kadar işlevseldir. Ülkemizde, çocuk edebiyatı alanında, bilgi vermeye dayalı bir edebî tür olarak değerlendirilen deneme türü ihmal edilmiştir. Bu bağlamda, çocuk edebiyatı kapsamında deneme türü; çocuk için deneme türünün özellikleri Türkçe ders kitapları ve çocuk edebiyatı antolojilerine bağlı olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonuna çocuklar için düzenlenmiş örnek bir deneme metni yerleştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: *çocuk edebiyatı, Türkçe eğitimi, deneme türü, bilgi vermeye dayalı metin, kurgusal metin*

---

* Yrd. Doç. Dr. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü

A GENRE NEGLECTED IN JUVENILE LITERATURE: ESSAY

Abstract

Informative texts are as functional as the fictional ones for a child's cognitive, linguistic, and social development. In Turkey, essay as an informative literary genre has been neglected in the juvenile literature. In this respect, the genre of essay in juvenile literature and the characteristics of the essays for children are examined based on the Turkish course books and juvenile literature anthology. Finally, an example essay extract for children was given.

Keywords: *juvenile literature, Turkish language teaching, genre of essay, informative text, fictional text*

GİRİŞ

Yaşadığımız bilgi çağında bilimsel gelişmeler, her geçen gün hızına erişilmez bir hâl almıştır. Çoğalan bilgiler arasında, doğru bilginin öğretmenler tarafından öğrencilere sunulması kaçınılmaz bir görev olarak ortaya çıkmaktadır. Elindeki ilim ve irfan meşalesiyle öğrencilerini aydınlatacak öğretmenlere yol göstermek görevini üstlenenler öncelikle onların hedef kitesinin –ilköğretim çağından ortaöğretime- bedensel, fiziksel ve zihinsel gelişimini iyi bilmek zorundadır.

Geçmişin derinliklerine göz atıldığında her ulus için en önemli değer olan çocuk, insanlık tarihiyle özdeşdir: "*Çocuk insanın babasıdır*" der, bir İngiliz şair.

Bu çalışmada, yayımlanan çocuk edebiyatı antolojilerinden, yardımcı okuma kitaplarından hareketle edebî ürün olarak çocuklara hitap etmediği düşünülen (!) deneme türü üzerinde durulmuştur. Yayımlanan hiçbir telif deneme türü kitabının üzerinde “çocuklar içindir” ibaresi geçmemekle birlikte, hazırlanan çocuk edebiyatı antolojilerinde de –birkaçı hariç- deneme türü üzerinde durulmamış, bu türden örnek parçalar verilmemiştir. Çocuk edebiyatında bu türe bu kadar az yer verilmesi bu konu üzerinde bir merak uyandırmaktadır.

Çalışmada, önce çocuk edebiyatı üzerinde durulmuş, çocuk edebiyatı kavramı açıklanmıştır. Deneme türünün çocuğun bedensel, ruhsal, zihinsel ve dil gelişimine katkısı vurgulanmıştır. Daha sonra, “ilköğretim ikinci kademe ve lise ders kitaplarında deneme türüne ne ölçüde yer verilmiştir”, “bu kitaplarda bu tür nasıl işlenmiştir,” sorularına yanıtlar aranmıştır. Çalışmanın sonuna, 12–15 yaş

çocuklarının düzeyi gözetilerek ders kitabında/çocuk edebiyatı antolojilerinde yer alabilecek bir deneme metni yerleştirilmiştir.

Çocuk Edebiyatı

Çocuk edebiyatı kavramı iki sözcükten oluşmaktadır: *çocuk* ve *edebiyat*. En genel anlamıyla *edebiyat*, duygu, düşünce, hayal ve izlenimlerin sözlü ve yazılı olarak güzel ve etkili bir biçimde anlatılması sanatıdır. Edebiyat, sözcüklerle yapılan bir güzel sanat, dil sanatıdır.

Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü (Öncül, 2000: 244)'nde *çocuk*, "olgunluktan önceki bir yaşta bulunan her kız ve erkek" ya da "küçük çocuk ile yeni yetme arasında bulunan kimse", "insan yavrusu" şeklinde tanımlanmaktadır. Psikoloji ve biyoloji bilimlerinin araştırmaları ışığında çocukluk çağı kesinlik taşımamakla birlikte üçe ayrılabilir:

1. İlk çocukluk çağı: 2-6 oyun çağı,
2. İkinci çocukluk çağı: 6-12 okul çağı,
3. Son çocukluk çağı: 12-15 ergenlik öncesi (Kantemir, 1979: 193).

Çocuğa yaşama gücü ve sevinci kazandırmada, çocuğun yaratıcılığında, dil gelişiminde, kendisini ve başkalarını tanımada, zamanı en iyi biçimde değerlendirmede edebî metinler önemli bir rol oynar.

Edebi eserlerin; insana özgü bazı değer ve niteliklerin yerleşip kökleşmesi, toplumsal yaşamın ve çağın gerektirdiği değerlerin benimsenmesi işlevini insanları iyiye, doğruya, güzele yöneltmede telkinlerde bulunarak (Kavcar, 1994: 6) yerine getirmesi söz konusudur. Bu açıdan çocuk için edebiyat, "hoş vakit geçirtici, eğlendirici, ruha canlılık veren, yaşama gücünü artıran, hayatı keşfe yardım eden, bir rehberlik kaynağı, yaratıcı etkinlikleri teşvik eden, güzel bir dildir" (Oğuzkan, 2006: 6-7).

Çocuk edebiyatı; çocukluk çağında bulunan kimselerin, olay, düşünce, duygu ve hayallerine yönelik, usta yazarlar tarafından özellikle çocuklar için yazılmış olan ya da geleneğin oluşturduğu üstün sanat nitelikleri taşıyan sözlü ve yazılı ürünlere verilen addır.

Çocuk Edebiyatının Kaynakları

Çocuk edebiyatı kapsamında yararlanılabilecek ürünler yazılı edebiyat kaynaklarının yaygınlaşmadığı dönemlerden itibaren, yani geleneğin sözlü olarak ürettiği kaynaklardan başlar. Her ulusun kendi dilinde yarattığı tekerleme, bilmece, atasözü, fıkra, masal, efsane, destan gibi bu ürünlerin kimileri yayım olanaklarının gelişimiyle uluslararası düzeyde tanınmış ve kullanılmıştır. Bu sözlü

gelenek ürünlerinin oluşumu insanlıkla birlikte, her ulusta o ulusun özelliklerine, yaşadığı tarihsel olaylara bağlıdır. Edebiyatımız, sözlü gelenek ürünleri yönünden çocuk edebiyatının her an başvurabileceği ölçüde zengin bir kaynak özelliği gösterir.

Genel olarak çocuk edebiyatının kaynaklarını şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

- a) Kaynağı sözlü gelenek olan ve çocuk eğitimde yararlanılabilenler.
- b) Büyükler için yazıldıkları hâlde çocukların da yararlandıkları.
- c) Özellikle çocuklar için yazılanlar.

Çocuk Edebiyatı Hakkındaki Yanlış Düşünceler

Çocukluk döneminin insan yaşamında kısa bir yer tuttuğu bu nedenle de çocukluk tecrübelerinin önemsiz olduğu düşünülmüştür. Oysa bugün çeşitli etki ve biçimlendirmelere en yatkın olan bu devrenin, kısılgından ötürü, kötü eserlerle kaybedilmemesi gereken bir dönem olduğu bilinmektedir.

Bazı yetişkinler çocuk kitabını yetişkinlere hitap eden temanın basit biçimde ele alınmış baskısı olması gerektiğine inanırlar. Bu görüş çocuğu kendine özgü dünyası olan bir varlıktan çok, minik bir yetişkin olarak kabul eder.

Çocuk edebiyatının yetişkin edebiyatından farklı olduğu düşünülmektedir. Onlara göre kitabın edebî yönünün yanından çok, ahlâkî ve eğitici yönü önemlidir. Hâlbuki çocuk edebiyatı diğer edebiyat türlerinden ayrılamaz. Aynı değer yargılarından geçer. İyi bir çocuk kitabının sadece eğitici ve ahlâk değerler vermesi yeterli değildir. Edebî temelleri oluşturması da beklenir. Demek ki iyi bir çocuk kitabı çocuğun ilgi ve ruhsal ihtiyaçlarını karşılayan fakat her şeyden önce çocuğun zevkle okuduğu eser olmalıdır.

Deneme Türü ve Özellikleri

Deneme, bir yazarın, herhangi bir konu üzerinde kesin sonuçlara gitmeden, iddiasız ve ispatsız kişisel görüş ve düşüncelerini, içtenlikle belirttiği yazılara denir. Diğer bir deyişle kalem denemesi anlamına da gelen deneme, konularını edebiyat, felsefe ve bilim dallarından alır. Denemeler genellikle makale uzunluğunda yazılmakla beraber, bazen bir kitap büyüklüğünde de olabilir. Başarılı bir deneme kitabı, başlı başına bir hayat kürsüsüdür (Kantemir, 1991: 237–242).

Deneme yazarlığı, geniş bir dünya görüşü ve zengin bir edebiyat, sanat ve felsefe kültürü ile birlikte açık, özgün ve sürükleyici bir anlatış özelliğine sahip olmayı gerektirir. Bu özellikleri taşıyan denemecilerin kaleminden çıkan yazılar

okurun genel kültürünü arttırır, onun önüne daha önce bilmediği veya sezemediği düşünce ve duygu ufukları açar.

Deneme türünde yazarın kişisel duyguları, düşünceleri, inançları, tutkuları, beğenileri ön plândadır. Bu nedenle bu tür yazılarda gerçeklik, doğruluk, genellemelere varma, kural ve yöntemlere uymak gibi hususlar söz konusu değildir.

Nilüfer Kuyuş, kendisiyle yapılan bir söyleşide deneme türü için şunları söylemektedir:

“Bence deneme yazmadan iyi bir yazar olunmaz. İyi bir okur da olunmaz. Deneme yazarın, dolayısıyla da okurun; romanda, öyküde, başka herhangi bir yazı türünde olamayacağı kadar çıplak olduğu bir yazı türü. Deneme yazarken insan gizlenemez... Ben iddia ediyorum ki deneme yazmadan bir insan bir konuda ne düşündüğünü tam olarak bilemez.” (Başer, Mart 2004: 18).

Enver Arsever de deneme türünün okur için ne kadar işlevsel olduğunu şu sözlerle dile getirir:

“Deneme türünü önemserim. Kitaplarla geç tanışmış okurlar için bulunmaz bir hazine olduklarını düşünürüm bu türün örneklerinin. Sizlerle konuşur, tartışır, şaka yapar gibi duran yazar, bir yandan bilgi dağarcığını zenginleştirir, kendini sorgulamanızı sağlar ve yeni kaynaklara yönelmeniz için kapılar aralar. İyi bir deneme okurken elimde olmadan kimi sözler dökülür dudaklarımdan. Sanki yazar yanı başımdadır ve ona vereceğim yanıtı duyacaktır. Bu türün büyük ustalarıyla tanışmak, kısa zamanda düşünsel evreninin zenginleşmesini sağlar kişinin. Hem dostunuz, hem öğretmeniniz, hem de sırdaşınızdır denemeci.” (Arsever, 2006: 11).

Deneme yazarları günlük dili işleyerek; eserlerine birçoğunu dilin içinden çıkardıkları tatlara katarak, bazen de yepyeni buluş ve örgülerle okuyanda bambaşka hazlar uyandırarak onları dilin tadına erdirirler. Bu eserler sayesinde dilimizin güzelliğini fark eder, dilimizi daha çok severiz (Ercilasun, 1999: 6)

Ayrıca deneme yazarı, eleştiricidir. Akıselim ölçütüyle ideolojik fosilleşmelere, tabulara, klişelere karşı çıkar, kanıtlamalarla kendi görüşünü ortaya koyar. Deneme yazarı, ele aldığı konuya kendi penceresinden bakar, görüşlerini kısa, özlü, esprili, okuyucuyu sıkmayacak biçimde yansıtır, estetik etkiyi önemser. Deneme yazarının eleştirel eğilimini benimsetmek, okuyucuyu kalıplaşmış konularda farklı düşünmeye özendirmek için kıvrak, usta bir üslubu olmak zorundadır (Aytaç, 1990: 9).

Deneme Türünün Gelişimi

Denemenin bağımsız bir yazı türü olarak oluşmaya başlaması 16. yüzyıldan sonradır. Bu türün doğmasında, Plutarch, Seneca gibi yazarlardan esinlenerek ilk denemelerini yazan Fransız Montaigne'in büyük payı vardır (Aytaç 1990: 7). Montaigne, ilk iki cildi 1580'de, üçüncü cildi de 1595'de yayımlanan *Essais (Denemeler)* adlı ünlü eseriyle bu türün hem öncüsü hem de büyük temsilcilerinden biri olmuştur. Montaigne, denemelerinde yalın, akıcı ve içten bir anlatıyla kendi gözlemlerine ve yaşantılarına dayanarak arkadaşlık, yalnızlık, yakarış, kitap, ahlak, eğitim gibi çok değişik konular üzerinde kişisel görüşlerini dile getirir.

Montaigne, denemelerini, nasıl bir anlayışla ve ne gibi bir ortam içerisinde yazdığını şöyle anlatır:

“Her yazar halka, kişisel ve acayip bir özelliklerle kendini tanıtır; ben ise gramerci, ya da şair, ya da bukuğu olarak değil, her şeyden önce kendi kalıbımla, Michel de Montaigne olarak tanıtmak isterim kendimi. Eğer insanlar, kendimden fazlasıyla söz açıyorum diye şikâyet ederlerse, ben de onlardan, kendi üzerlerine azıcık olsun eğilip düşünmediklerini ileri sürerek şikâyet ederim.

Evde bulunduğum zaman hayatım daha çok kitaplığımda geçer; oradan ev işlerini yürütmek imkânını da bulurum. Giriş kapısının hemen önündeyim; hem bahçeyi, kümesi, avluyu görürüm, hem de evimin öteki bölümlerinin içinde sayılırım. Hiçbir düzene uymadan, hiçbir amaç gütmeyen bir bu kitabı, bir şu kitabı karıştırırım; zaman olur hayal kurarım, zaman olur kurduğum hayalleri ya kendim yazarım ya da bir aşağı bir yukarı dolayarak başkasına yazdırırım (Kavcar vd., 2007: 139-140).

Montaigne'in açtığı yolda onu daha sonraki yıllarda İngiltere'de C. Lamb, W. Hazlitt, T. De Quincey, R. L. Emerson ve H. D. Thoreau, Montaigne gibi senli benli anlatım biçiminin özelliklerini sürdürmeye çalışmışlardır.

Montaigne'den sonra deneme türünün eser veren en ünlü edebiyatçılarından biri, İngiliz Bacon'dır. Bacon, *Denemeler (1597, 1612, 1623)* adlı eserleriyle deneme türüne biçim, anlatım ve içerik bakımından daha başka bir nitelik kazandırmıştır. Onun derli toplu, özlü ve sağduyuyu yansıtan düşünce ve görüşlerini içeren denemeleri uzun süre hayatta başarı ve mutluluğun yollarını arayan kimseler için yol gösterici bir rol oynamıştır.

F. Bacon'un deneme türüne getirdiği ağır başlı havayı sürdürenler arasında İngiliz J. Addison ile İskoçyalı J. Boswell ve İrlandalı O. Goldsmith gibi yazarları gösterebiliriz. Çağdaş İngiliz yazarları arasında denemeleriyle de ün yapan şair ve yazarlar arasında T. S. Eliot ve A. Huxley'yi anmak gerekir.

XIX. yüzyılın sonlarında deneme, özellikle edebiyat ve sanat konularında eleştiri yönü ağır basan bir nitelik kazanmaya başlar. İngiltere’de yaygınlaşan deneme türü, etkisini Fransız edebiyatı üzerinde de gösterir. R. De Gourmont, C. Peguy, B. Julien, C. Maurras, A. Camus, E. C. Alain ve J. P. Sartre gibi yazarlar eserleriyle deneme türüne çağdaş bir içerik kazandırmışlardır.

Deneme, başka ülkelerin edebiyatlarında da önemli bir yazı türü olarak hızla gelişmiştir. Örneğin M. De Unamuno, Ortegay Gasset vb. İspanyol denemecilerinin eserleri bu alanda XX. yüzyılın en başarılı ürünleri arasında yer alır. Ayrıca, İtalyan filozoflarından Benedetto Croce, Alman edebiyatında T. Mann, Rabener, Sturz, Lessing, Wieland, Herder, Lichtenberg, Schiller, Goethe, Möser, Kleist, R. M. Rilke deneme türünde çok değerli eserler vermişlerdir.

Nurullah Ataç, bir yazısında deneme türünde çok önemli iki isim olan Montaigne ve Bacon’un denemelerini karşılaştırır ve şunları söyler:

“(Montaigne) bilgelik taslamaz, insan olduğunu unutmaz, unutmak da istemez. İnsanlığı ile, insanlar arasında Michel Eyquem de Montaigne adında bir insan olması ile ne övünür, ne de yerinir; kabul eder öyle olmayı; kabul eder de kimseye yol göstermeye, bir şey öğretmeye kalkmadan insanları, insanlar içinde en çok Michel Eyquem de Montaigne’i anlatır.

Bacon’da Montaigne’in o hâlini bulamadım. O biliyor, öğretiyor, hem de insanın içine işleyerek değil; öğrettiği şeyleri bizim içimize doğmuş da öyle öğrenmişiz gibi bir hâl vermeden, buna hiç özenmeden, kesip atarak öğretiyor. Bunun için de onun haklı olmasını: ‘Hayır, değil işte öyle!’ diyebilmeyi istiyoruz. Ama bu da bizî düşünmeye, düşünerek kendi kendimizi bulmaya götüren bir yol değil midir? Montaigne ile giderken güle oynaya, bir taşla çarptır ayağımız acıya bile keyfimiz bozulmadan gidiyoruz; Bacon’la yürürken öfkeleniyoruz, sinirleniyoruz, keyfimiz kaçtığı çok oluyor, gene de dönmüyor, yürüyoruz onunla” (Kavcar vd., 2007: 141).

Türk Edebiyatında Deneme

Edebiyatımızda bugünkü anlamıyla deneme türündeki ilk yazılar ancak 20. yüzyılın başlarında görülür. Bu alanda öncülük edenlerin başında Ahmet Haşim’in geldiğini söyleyebilir. Onun şiirlerinde uzaklaşmaya çalıştığı günlük sorunları zengin kültürü ve “parlak zekâsıyla” dile getirdiği denemeleri, *Bize Göre*, *Gurebahâne-i Laklakın*, *Frankfurt Seyahatnamesi* adlı kitaplarında bulunabilir.

Eserleriyle çağdaş edebiyatımızda deneme türünün gelişmesine büyük katkılarda bulunan yazarlarımız arasında Hasan Ali Yücel’i, Abdülhak Şinasi Hisar’ı, Suut Kemal Yetkin’i, Sabri Esat Siyavuşgil’i, Ahmet Hamdi Tanpınar’ı, Mehmet Kaplan’ı, Salâh Birsal’i, Cemil Meriç’i, Selâhattin Batu’yu, Nurullah Ataç’ı, Sabahattin Eyüboğlu’nu, Orhan Burian’ı Haldun Taner’i, Ceyhan Atuf

Kansu'yu, Sabahattin Kudret Aksal'ı, İlhan Selçuk'u, Memet Fuat'ı, Vedat Günyol'u, Melih Cevdet Anday'ı, Necati Cumalı'yı, Adnan Binyazar'ı, Nermi Uygur'u, Oktay Akbal'ı, Afşar Timuçin'i, Fethi Naci'yi gösterebiliriz.

Çocuklar ve Gençler İçin Deneme Türü

Çocuk edebiyatı üzerine yazılan bilimsel eserlerde ve çocuk edebiyatı antolojilerinde çocukların okuyacağı eserler; sözlü edebiyat ürünleri (masal, destan, efsane, tekerleme, bilmece, ninni), diğer edebiyat ürünleri (şiir, öykü, roman, tiyatro, biyografi, anı, gezi yazısı, doğa ve fen olaylarını anlatan eserler) olarak tasnif edilmiştir. Yayımlanan çocuk edebiyatı kitaplarında -Yalçın ve Aytaş (2002: 179)'ın haricinde- deneme türüne –hedef kitlenin özelliği göz önünde tutularak- yer verilmemiştir.

Okumayı ve yazmayı öğrenmiş bir çocuk, temel dil becerilerini geliştirmede önce ailesini, sonra öğretmenini daha sonra da çevresini örnek alır. Türkçe derslerindeki okuma alıştırmalarıyla çocuğun günlük hayatında okuyacağı metinlerin özelliklerini tespit etme kabiliyetini kazanması amaçlanır. Bu sayede yaşamı boyunca sürdüreceği bir alışkanlık edinmesi, kişiliğini biçimlendirmesi öngörülebilir.

Çocuklara iyi bir okuma, iyi bir dinleme, iyi bir konuşma, iyi bir yazma becerisi kazandıracak Türkçe öğretmenin elinde en büyük araç hiç kuşkusuz ders kitaplarıdır. Özellikle ilköğretim ikinci kademe için kaleme alınan eserlerde, *İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı*'ndaki hedefler gözetilmektedir. Programda bu dersin hedefleri şu şekilde ortaya konmaktadır:

“Sekiz yıllık ilköğretim sürecinde Türkçe öğretiminden beklenen, öğrencinin okuma, dinleme/işleme, konuşma ve yazma becerilerini dilin kurallarına uygun olarak geliştirmesidir. Bir sonraki aşamayı oluşturan orta öğretim ise, Türkçenin imkânları çevresinde, tarihî süreçte oluşan edebî dilin gelişimini, özelliklerini ve ürünlerini öğretmeyi hedefler. Bu açıdan bakıldığında ilköğretimin 6, 7 ve 8. sınıfları bir geçiş dönemi özelliği gösterir. Öğrenci bu dönemde, 1-5. sınıflarda öğrendiklerini, seviyesine uygun Türk ve dünya edebiyatının seçkin örnekleriyle geliştirir ve kendi anlam dünyasını yapılandırmaya başlar. Bu sebeple 6-8. Sınıflar Türkçe Dersi Öğretim Programı, bu bütünlük ve devamlılık göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır” (2006: 2).

Yukarıda çok açık bir şekilde Türkçe eğitiminde, ilköğretim ikinci kademenin bir geçiş dönemi özelliği gösterdiği ifade edilmektedir. *“Türkçenin imkânları çerçevesinde, tarihî süreçte oluşan edebî dilin gelişimini, özelliklerini ve ürünlerini”* ortaöğretim sıralarında öğrenmesi gençlerin asgari düzeyde bu ürünlerle ilköğretim ikinci kademesinde yüzleşmesi hedeflenir. Genç; edebiyatın ne olduğunu, edebî zevki, dolayısıyla dilin lezzetini hissetmeli, hissedeceği metinleri okumalıdır. Gerek *Ders Kitabı*'nda gerek *Çalışma Kitabı*'nda edebî zevkle

tanışmayan, herhangi bir yazar hakkında kendisine bir bilgi verilmeyen çocuk, liseye devam ettiğinde bir bocalama yaşayabilir. Böylece Türkçenin en güzel ürünlerinin yer aldığı edebiyat dersini sevmeyebilir, Türkçeye karşı saygısını ve samimiyetini kaybedebilir.

Yeni öğretim programına bağlı olarak yazılan 6 ve 7. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki tutarsızlık da yukarıda ifade edilenleri teyit eder niteliktedir. Programda, sınıflara göre hazırlanacak Türkçe ders kitaplarında hangi türlerin olması gerektiği şu şekilde belirlenmiştir: “**6. sınıfta;** şiir, hikâye, anı, masal, fabl, deneme, tiyatro, mektup; **7. sınıfta;** şiir, hikâye, anı, deneme, tiyatro, sohbet (söyleşi), gezi yazısı, biyografi; **8. sınıfta;** şiir, hikâye, anı, makale, roman, deneme, sohbet (söyleşi), eleştiri, destan” (2006: 54). Ardında da bu türlerdeki metinlere “mutlaka yer verilmelidir” ibaresi düşülmesine rağmen Talim ve Terbiye Kurulundan onay alan 6. sınıflar için hazırlanan bir ders kitabında deneme türüne hiç yer verilmemiştir (Çeçen ve Çiftçi, 2007: 43). Ne tuhaftır ki 2006 yılında Talim ve Terbiye Kurulundan onay alan üç ders kitabından diğer iki kitabın birinde dört, diğerinde altı deneme türünde yazılmış metne yer verilmiştir. Bu durum pek çok soruyu ve sorunu da beraberinde getirmektedir.

İlköğretim programlarında genel durum böyle iken ortaöğretim programlarından *Türk Edebiyatı Dersi Programı*’nda 9. sınıflarda öğretici metin türlerinin, 12. sınıflarda “Cumhuriyet Döneminde Öğretici Metinler” arasında değerlendirilen deneme türü; *Dil ve Anlatım Dersi Programı*’nda 11. sınıfta öğretici metinler ünitesinin bir teması olarak yer almıştır. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan 11. sınıflar için *Dil ve Anlatım* ders kitabında beş deneme metnine yer verilmiş ve bu metinlerin üçü Montaigne’ye, biri Alain’e, diğeri Suut Kemal Yetkin’e aittir. Bir çırpıda Türk edebiyatında deneme türünde eser veren onlarca yazar adı sayılabilirken kendi edebiyatımızdan sadece Suut Kemal Yetkin’e yer verilmesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir diğer sorundur. Zira bu soruna Bal, 2007 yılında, 2004-2005 yıllarında liselerde okutulan *Edebiyat 1, 2, 3* kitaplarında yer alan 25 deneme metnini incelediği çalışmasında değinmiştir. Söz konusu metinler, o zaman da Nurullah Ataç, Mehmet Kaplan, Suut Kemal Yetkin, Cemil Meriç ve Montaigne’e aittir (Bal, 2007).

Bütün bu eleştirilerden hareketle şunlar söylenebilir: Türkçe dersinin hem beceriler açısından hem de ilköğretimden ortaöğretime geçişte bir “kül” (bütün) olduğu bilinciyle programlar hazırlanmalıdır. Programlar ve ders kitapları kültürel, sosyal, millî, ahlakî gayeler güdülerek yazılmalıdır. Bu gayeler etrafında çocuklar ve gençler için deneme türünün ayırıcı özellikleri şu şekilde tespit edilebilir:

1. Deneme türü, okuyanı/dinleyeni bilgilendiren bir türdür. Çocukların yaş seviyeleri dikkate alınarak deneme metinleri ders kitaplarına ve çocuk edebiyatı antolojilerine konulmalıdır. Çocuğun bilişsel gelişimini göz önünde tutarak, özellikle 12 yaşından sonra çocukların öyküleştirilmiş (kurgusal) denemelerle tanışması gerekir. İleriki yıllarda okutulacak metinler, soyut kavramları örneklerle destekleyen ve anlamayı kolaylaştıran nitelikte olmalıdır.
2. Deneme yazarları dil ustalarıdır. Bilgiyi, gerçeği yaşantıya dönüştürebilmeleri bu ustalıklarına bağlıdır (Özdemir, 1979: IV). Deneme türü, günlük yaşayan Türkçeyle kaleme alındığından çocuk, yazarın dildeki yeni buluşlarını hisseder, böylece Türkçenin güzelliğini fark ederek Türkçeyi daha çok sever.
3. Çocuklar için seçilecek metinler, onlara günlük yaşamlarında kılavuzluk edecek, gençlik sorunlarının çözüme kavuşturulduğu içerikte olmalıdır. Konu alanı sınırlandırılmayan deneme türü, bu durum için en işlevsel türdür.
4. Ortaöğretimde bütünüyle edebî türler üzerine yoğunlaşacak çocukların -ilköğretim 7 ve 8. sınıflarda- metni daha iyi anlamalarına yardım edecek yazarların öz geçmişleriyle yazıları arasında ilişki kurulmalıdır.
5. Gerek ortaöğretim gerekse ilköğretim ders kitaplarında deneme metinleri sadece belirli yazarlardan seçilmemelidir. Deneme gibi *ölüm, aşk, yaşama sevinci, alışkanlıklar, davranışlar, doğa, doğa sevgisi, özgürlükler...* gibi her çeşit konuyu işleyen türü öğretirken sınırlı konuda metinlerin seçilmesi, çocuklara/gençlere farklı yazarları ve düşünceleri tanıma fırsatı vermez.
6. Seçilen metinlerin sözcük sayıları belirlenmeli, her yazının 500 sözcüğü geçmemesine özen gösterilmelidir. Sözcük sayıları mutlaka belirtildikten sonra, kitabın başında etkili ve hızlı okumanın ilkelerinin hatırlatıldığı bölümler bulunmalıdır (Yalçın ve Aytaş, 2002: 181).
7. Seçilen metinlerde hedef kitlenin sözcük dağarcığı göz önünde bulundurulmalıdır. Çocuğun anlamını bilmediği sözcüklerle kaleme alınmış metinlerin, onların okuma becerilerini, okuma zevk ve heyecanlarını körelteceği gözden uzak tutulmamalıdır.
8. Deneme türü, çocukların bakış açılarını geliştirir. Onlara farklı düşüncelere saygı duymayı, evrensel değerlerle bütünleşmeyi öğretir, iyiyi, doğruyu, güzeli telkin eder.
9. Diğer edebî türlerde olduğu gibi deneme türü aracılığıyla öğrencilerin yaratıcı güçleri, duygusal ve ruhsal zekâları, kişilikleri, topluma uyumları, edebî bilgileri, sözcük dağarcığı, okuma becerileri geliştirilebilir.

10. Hem çocuk edebiyatı kitaplarına hem de ders kitaplarına konulacak metinleri anlamaya yönelik metin altı soruları bulunmalıdır. Bu sorular, en fazla kabul gören Bloom ve arkadaşlarının oluşturduğu taksonomiye uygun olmalıdır.

İlköğretim Öğrencileri İçin Örnek Deneme Metni

Bu bölümde, ilköğretim sekizinci sınıflarda “okuduğu metni anlama ve çözümleme”, “düşünce yazısı yazma” hedefini gerçekleştirmek, zamanı verimli kullanmanın önemini kavratmak için Peyami Safa’nın “Şimdi” başlıklı deneme metninin ders kitabı/çocuk edebiyatı kitabına yerleştirilmesi hedeflenmiştir.

Öğrencinin Konuya Hazırlanması

Ders kitabına yerleştirdiğimiz metin bir deneme türüdür. Metin, kurgusal olmayan bir metindir. Öğrencinin işlenecek konu üzerindeki bilgisini araştırmak, bu konuda daha önce düşünüp düşünmediğini ortaya çıkarmak, bu konudaki farklı düşüncelere yer vermek öğrencilerin motivasyonunu sağlayacağı düşüncesiyle Hazırlık Çalışması bölümünde iki adet soru yer almaktadır. Hazırlanan bu soruları, öğrenciler okuyup yorumladıklarında metindeki konuya ilgileri artacaktır. Konu ile ilgili merak uyandırıcı birtakım soru ve konuşmalardan sonra metnin okunmasına geçilmesi, çocukların kendi çevrelerinden ilginç örneklerle konu arasında kurulan ilgi çocuğun okuma alışkanlığını geliştiren unsurlardır.

Türkçe eğitimi alanında bilimsel çalışmalar yapan araştırmacıların ortak kanısı şudur: İlköğretim düzeyinde verilen Türkçe eğitimi, orta öğretimdeki Türk dili ve edebiyatı öğretiminin bir devamı niteliğinde değildir. Öğrenciler, lise öğrenimine adım attıklarında özellikle metinleri anlayamadıklarından yakınıp dururlar. Bu problem dikkate alınarak öğrenciler için Peyami Safa’dan bir metin seçilmiştir. Metin üzerinde bazı düzeltmeler yapılmıştır.

Ders kitabına/çocuk edebiyatı kitaplarına yerleştirilecek metinle asıl metin arasında fazla bir değişiklik yapılması biraz önce dile getirilen yakınmaların en aza indirilmesi amacıyla. Değişiklik yapılmadan aktarılsa idi, öğrenciler edebiyatımızın en büyük kalemlerinden olan Peyami Safa’dan mahrum kalarak büyüyeceklerdi.

Bu metinle çocuğa kazandırmayı hedeflediğimiz davranışları, öğrencinin edindiği bilgileri öğrenci kendi hayatı için kullanabilecek midir? Öğrenci eğer edindiği bilgiyi hayatına uygulayabiliyor ve bunu sosyalleşme aracı olarak kullanıyorsa metin çocuğa sağlıklı bir biçimde ulaşmıştır, diyebiliriz. Bu hedefi gerçekleştirmek için metnin sonuna taksonomiye uygun metin altı soruları konmuştur.

Çocuklar için yaşamın en verimli çağı öğrencilik çağıdır. Öğrencilik çağını iyi değerlendirenler yaşamlarına renk ve anlam katmış olurlar. Bu da öğrencilerin ders dışı serbest zamanlarını da çok iyi kullanmalarına bağlıdır.

Her gün 10 sayfa kitap okuyan bir insan ayda 300 sayfalık bir kitabı bitirebilir. Bu, yılda 12 kitap eder. İlköğretimin ikinci kademesinden sonra kitap okuma alışkanlığı edinen bir çocuk üniversiteyi bitirdiğinde 120 kitap okumuş olacaktır. 120 kitap küçük bir kütüphane demektir. Bu kitaplar aşağıdaki ölçütler göz önünde tutularak belirlenirse, okuyanı kültürlü bir insan durumuna getirir.

Okuma etkinliğini ömür boyu olarak değerlendirir ve bir insanın ortalama 60 yıl yaşadığını, 12 yaşında da kitap okuma alışkanlığını edindiğini kabul edersek, $48 \times 120 = 576$ kitap okumuş olur. Bu 576 kitabı günde 10 sayfa okumakla bitirmiş olur. Diğer bir ifadeyle günde 20 dakikacık bir okuma sonucunda bu rakama ulaşır. Fakat nedendir bilinmez 24 saat içinde 20 dakikacık okumaya zaman ayıramıyoruz.

Zamanın en verimli biçimde kullanılması için öncelikle beynin biyo-ritm merkezi geliştirilmelidir. Bunun için de çocuklara beynin sol alt yarısı için önerilen çalışmalar (*Bir oyun setinin parçalarını birleştir. Kişisel bütçeni hazırla. Kullandığın eşyaların listesini yap. Koşmadan jogging yap. Kasetlerini, CD'lerini sınıflandırarak düzenle. Soyağacını hazırla. Halk oyunları oyna. Gelir-gider durumunu inceleyerek bir hata bul. Ev ya da bahçede kullanılan aletleri düzenle. Bütün bir gününü dakik olarak kullan.*) (Yalçın, 2002: 212) yaptırılır.

Çocukların okumaya hazırlanması için “1. ‘Zor iş, zamanında yapmamız gerekip de yapamadığımız kolay şeylerin birikmesiyle meydana gelir.’ sözü sizce doğru mudur? Neden? 2. Sizce 2050 yılında öğrenciler dersleri nasıl işleyecekler?” soruları yöneltilebilir.

ŞİMDİ

Önemli işlerimizi ertelemeyi severiz. Bazılarımızda bu, tembellikten ve ihmalden ziyade mükemmellik aşkıdır. O işi ehemmiyeti nispetinde muhtaç olduğu geniş zamana bırakırız. Yarını bugünden daima daha müsait farz etmekten doğan bu masumluğun cezası o işin asla yapılamamasıdır.

Yaşadıkça anlarız ki ne yapmak istiyorsak, ne yapabilecekseniz şimdiden başlamalıyız. Ancak şimdije hâkimiz. Hayat birbirinin peşi sıra geçen şimdilerin toplamıdır. Her kaybolan şimdi bir daha gelmemek üzere geçip gitmiştir ve şimdiji anlamayan hayatı anlamaz. “Şimdilik durmak” değil, “şimdiden başlamak.”

Şimdije hürmet edelim. Şimdi ne yapıyorsunuz, ne ile meşgulünüz? Bütün imkânlar buradadır. Mubakkak olan şey bu şimdiden ibaret. Projelerimizi geciktirmeyelim, şu an bizim midir? Boş muyuz? Şimdi başlayalım. Yarının şimdileri bu anın şimdisi kadar mubakkak değildir. Bu dünyada az çok bir şey şapmış olabilenlerin hepsi “şimdi”yi

keşfetmiş insanlardır. Anın kıymetini bildiler, zaman denilen şeyin yalnız şimdiden ibaret olduğunu anladılar.

Her şey ancak şimdi mümkündür. Biraz sonra şüpheli, daha sonra çok şüpheli. İşlerimizin en önemlisini şimdiye en yakın plâna alalım. En önemli işimiz olan nefes almayı ertelediğimiz ve şimdi yaptığımız gibi. Yemek ve su biraz geciktirilebilir, çünkü daha az önemlidir. Biz ise işlerimizi ehemmiyetleri nispetinde geciktirmeyi severiz. Bütün iktidarsızlıklar, irade hastalıkları, tembellikler, vehimler, tereddütler, savsaklama illetleri, şimdinin kıymetini bilmemekten gelir. Fânîlik şuurunun eksikliğidir. Günlerin tükenmeyeceğini sanmaktan doğan aldanıştır.

Cam tez, üretken, çalışkan, idealist insan, şimdinin içindeki imkânları kaçırmak istemeyendir. Çünkü bu imkânlar kaçar. Çünkü bu imkânlar birbirine benzemez, bu imkânlar fırsatlardır, fırsat ise kaçar ve geri gelmez.

Her “şimdi”nin içinde bir fırsat gizlidir. Boşuna geçen “şimdi”ler kaçırılmış fırsatlardır. Her gece kendi kendimize soralım: “Kim bilir bugün kaç şimdi kaybettim!”

Peyami SAFA

Objektif (Eğitim-Gençlik-Üniversite)

Metni Anlamaya Yönelik Sorular

Türkçe ders kitaplarındaki anlama soruları üzerine yapılan araştırmaların sonuçları, ana dili ders kitaplarının planlanması ve yazılması aşamalarında sistemli bir yapının gözetilmediğini yansıtmaktadır. Soruların çok değişik amaçlarla kullandığı göz önüne alındığında, hem önceki öğrenmeler hem de metinden hareketle öğrenilenlerin seviyesini belirlemeyi hedefleyen sorular (Özbay, 2002: 545) sormak gerekir. Aşağıda çocukların “yüksek seviyede öğrenme becerilerini geliştirmek için en çok kullanılan modellerden” (Özbay, 2002) Benjamin S. Bloom ve arkadaşlarının geliştirdiği, “bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez, değerlendirme” basamaklarını içeren taksonomi doğrultusunda hazırlanmış altı adet soruya yer verilmiştir:

“1. Yazara göre biz, hangi zaman dilimine hâkimiz?, 2. Bu dünyada az çok bir şey şapmış olabilenlerin hepsi şimdiyi keşfetmiş insanlardır.’ sözleriyle anlatılmak istenen düşünceyi belirtiniz. 3. Kendi aranızda konuşurken, ‘Bugün boş zamanım çoktu.’ demeniz mümkün müdür? 4. Parçada, daha az önemli işler neye benzetilmektedir? Sizin de hayatınızda önemli ve daha az önemli dediğiniz işler nelerdir? 5. Fatih Sultan Mehmet acaba bugün yaşasa 24 saatini nasıl kullanırdı? 6. Yaşadığı anın imkânlarından yararlanmasını bilen kişilerin özellikleri nelerdir? Siz de bu özelliklere sahip olmak ister misiniz?”

SONUÇ

Bir edebî tür olarak deneme, çocukların okuma alışkanlığı edinmesinde, kendilerini ifade etme yollarını geliştirmede, yaratıcılıklarını ve bakış açılarının sınırlarını genişletmede, özgür düşünebilmesinde, kendi haklarını savunma

refleksi kazanmasında çok önemli işleve sahiptir. Bilişsel, dil ve sosyal gelişiminin tamamlayıcısı bir edebî türden çocuklarımızın mahrum kalması düşünülemez.

Yayınevleri, Türkçe eğitimcisinin ve psikologların kılavuzluğunda özellikle soyut kavramları algılamaya başlayan 12–15 yaş çağı çocuklarının okuyacağı deneme (öykü, roman türünde olduğu gibi) seçkileri hazırlamalıdır.

Çocuk edebiyatı yardımcı kitaplarında, çocuk edebiyatı antolojilerinde çocuklar için deneme metinleri, hedef kitlenin özellikleri göz önünde bulundurularak yer almalıdır.

İlköğretim 6, 7, 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında deneme metinlerinin seçiminde farklı dünya görüşüne sahip yazarların ürünlerine yer verilmelidir. Liseler için hazırlanan edebiyat kitaplarında da bu konuya azami hassasiyet gösterilmelidir.

KAYNAKÇA

- Arsever, E. (2006). *Nasıl Yazar Olunur*. 2. Baskı. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Aytaç, G. (1990). *Denemeler Seçkisi*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Bal, Ş. (2007). *Liselerde Okutulan Türk Dili ve Edebiyatı Kitaplarındaki Deneme Türünün İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitimi Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bilim Dalı, Ankara.
- Baraz, T. (1987). *Türk Dili II*. Ankara: Açıköğretim Fakültesi Yayınları No:81.
- Başer, G. (Mart 2004). Nilüfer Kuyuş İle Söyleşi. *Varlık*. 1158, 18.
- Çeçen, A. Ve Çiftçi, Ö. (2007). İlköğretim 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Metinlerin Tür Ve Tema Bakımından İncelenmesi. *Millî Eğitimi*, 173, 39–49.
- Ercilasun, A. B. (1999). Dilin Tadı. *Güzel Yazılar Denemeler*. Ankara: Türk Dil Kurum Yayınları.
- Kantemir, E. (1979). Çocuk Kitapları Sorunu. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 12 (1–4), 191-202.
- Kantemir, E. (1991). *Yazılı Ve Sözlü Anlatım*. (3. Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kavcar, C. (1994). *Edebiyat ve Eğitim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kavcar, C. ve diğer. (2007). *Yazılı Ve Sözlü Anlatım*. 6. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.

- MEB. (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara.
- Oğuzkan, F. (2006). *Çocuk Edebiyatı*. 8. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Öncül, R. (2000). *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Özbay, M. (2002). İlköğretim Okulları Türkçe Ders Kitaplarındaki Anlama Sorularının Öğrencilerin Düşünme Becerilerine Katkısı. *Türk Dili*, 609, 536–547.
- Özdemir, E. (1979). *Sunuş. Düşüncenin Toprağı Türk ve Dünya Yazınından Denemeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yalçın, A. ve Aytaş, G. (2002). *Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.